

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик початкової освіти

**Дипломна робота  
магістра**

з теми: «ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ  
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ»

**Виконала:** студентка II курсу,  
POI-M19z групи  
Спеціальності 013 Початкова освіта  
Хоблова Віта Віталіївна

**Керівник:**

Аліксійчук О.С.,  
кандидат педагогічних наук,  
доцент

**Рецензент:**

Бахмат Н.В., доктор педагогічних наук,  
професор

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Виховання національної свідомості особистості як психолого-педагогічна проблема.....	9
1.2. Формування національної свідомості учнів початкової школи засобами українського народного мистецтва .....	20
1.3. Використання української народної іграшки як засобу виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку.....	28
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ.....	42
2.1. Сучасний стан виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку (за результатами констатувального етапу експерименту).....	42
2.2. Педагогічні умови, форми та принципи виховання національної свідомості учнів початкової школи засобами народної іграшки.....	51
2.3. Форми, методи і прийоми використання української народної іграшки у вихованні національної свідомості молодших школярів (за результатами формувального етапу експерименту).....	58
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>72</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>76</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>83</b>

## ВСТУП

Розбудова демократичної, соціальної, правової Української держави може бути успішною, якщо спиратиметься на сконсолідовану націю співгромадян із сформованою національною самосвідомістю, що виступає основним суб'єктом здійснюваних перетворень і чітко усвідомлює ціннісні орієнтири, ідеали державного будівництва як необхідної умови реалізації національних інтересів. З огляду на вказане створення умов для формування й повноцінного функціонування зазначеного феномену відповідно до потреб демократичного державотворення в національній державі належить до найважливіших завдань сучасної української школи.

Національне виховання займає провідне місце в сучасному освітньому процесі. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки», вказано, що на всіх етапах освітньо-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти має відбуватись цілеспрямований процес формування цілісної гармонійної особистості дитини, з врахуванням розвитку природних задатків та обдарувань. Це є надзвичайно важливим напрямком роботи сучасної школи, оскільки на цьому ґрунті, в майбутньому, буде формуватись та розвиватись духовність, культура та інтелектуальний потенціал нації.

Ще з етапу раннього дитинства повинен відбуватись процес формування та становлення національної свідомості кожної української дитини. Виховання любові до батьківщини, інтересу до національної культури, гордості за героїко-історичне минуле українського народу, формування усвідомленої причетності до української нації [65, с. 24].

У законі України «Про повну загальну середню освіту» одним з провідних завдань сучасної шкільної освіти є: «виховання у дітей шанобливого ставлення до родини, Батьківщини, поваги до народних традицій та звичаїв, рідної мови, національних цінностей Українського народу; необхідність формування особистості в контексті рідної культури, мови як

емоційно-природнього середовища дитини, формування творчої індивідуальності на національній основі» [44].

Проблематика процесу «національного виховання», «національної «свідомості», «самосвідомості» розглядалась та досліджувалась у працях видатних українських педагогів: Г.Ващенко, І.Огієнко, С.Русової, В.Сухомлинського, К.Ушинського; дана проблема знайшла висвітлення у наукових дослідженнях сучасних науковців: О.Вишневського, П.Кононенко, В.Кузя, М.Стельмаховича, Г.Філіпчука; вітчизняних та зарубіжних психологів: І.Бега, В.Гамезо, В.Борисова, М.Боришевського, П.Гнатенко, Д.Ельконіна, І.Кона, О.Кононко, Т.Кричківської, Е.Петрової, В.Хотинця, І.Чеснокова; у працях фольклористів та мистецтвознавців: Д.Антоновича, Б.Грінченка, М.Лисенка, Ф.Колесси, О.Кошиця та ін.

Проблеми становлення й утвердження національної самосвідомості українського народу були в полі зору українських мислителів: О.Бочковського, М.Драгоманова, Д.Донцова, М.Грушевського, М.Костомарова, П.Куліша, В.Липинського, М.Міхновського, І.Огієнка, В.Старосольського, І.Франка, М.Шаповала та ін.

Особливості національної самосвідомості українського народу в контексті української національної ідеї відображені в роботах М.Вівчарика, О.Забужко, Ф.Канака, І.Кресіної, М.Поповича, П.Ситника, М.Томенка, А.Фартушного та ін. Значну увагу вивченню ролі національної еліти у формуванні національної самосвідомості приділяють В.Андрущенко, М.Головатий, В.Кремень, В.Лизанчук, М.Михальченко, І.Надольний, М.Пірен, І.Розпутенко та ін.

Важливе значення для дослідження означеної проблематики мають праці сучасних українських учених, у тому числі й діаспори, наукові інтереси яких пов'язані з вивченням етнонаціональних і етнополітичних проблем, зокрема: Я.Грицака, Я.Дашкевича, І.Дзюби, В.Євтуха, Г.Касьянова, А.Колодій, І.Кураса, В.Лісового, Л.Нагорної, М.Обушного, Ю.Римаренка, О.Рудакевича, М.Степико, О.Субтельного, Ю.Шаповала, Р.Шпорлюка та ін.

Розробки методів, умов, підходів щодо формування національної свідомості молодших школярів знайшли відзеркалення у працях сучасних українських музикантів-педагогів: С. Горбенка, О. Ростовського, Л. Масол, Л. Кондратової, О. Смоляка. Вони вказували на те, що питання національного виховання молодших школярів залишається актуальним на сьогоднішній день. Традиційне народне мистецтво відзеркалює досвід та мудрість поколінь, героїчне минуле України, має надзвичайний емоційний вплив на свідомість особистості. А саме, твори народного мистецтва сприяють творчому розвитку дитини, формуванню в неї духовності, естетичної та емоційної культури та вихованню національної свідомості молодших школярів.

Одним із ефективних засобів виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку є різновид українського декоративно-прикладного мистецтва – народна іграшка. Вона є відтворенням у спрощеній, узагальненій та систематизованій формі предметів і явищ життя й діяльності суспільства.

Значний інтерес привертають праці сучасних науковців щодо використання народної іграшки як засобу виховання національної свідомості (О.Батухтіна, Н.Заглада, Л.Івахненко, С.Кулачківська, Т.Сакович, Є.Саявко, М.Стельмахович). Історико-мистецтвознавчі дослідження вчених (М.Бартрама, А.Бакушинського, О.Бенуа, Б.Бутнік-Сіверського, Г.Блінова, В.Василенко, М.Грушевського, І.Дайна, Р.Захарчук-Чугая, Г.Локуцієвської, І.Макарова, О.Найдена, М.Некрасова, Т.Перевезенцева, О.Соковича, Д.Фіголь, С.Ханемена, М.Церетеллі та ін.) розкривають функції народної іграшки, особливості її естетичної виразності та основні етапи розвитку народної іграшки. У роботах зазначених авторів привертає увагу виділення художньої специфіки народної іграшки як особливого різновиду декоративно-ужиткового мистецтва, в якому виражено локальні, національні та загальнолюдські риси матеріальної і духовної культури.

Актуальність дослідження національної самосвідомості набуває особливого значення в умовах глобалізації, реальністю якої є посилення тенденції щодо подолання бар'єрів і скорочення відстаней між націями й

державами, утворення єдиних економічних, культурних та інформаційних просторів, які поряд із позитивними наслідками несуть водночас загрозу розвитку самобутності національних спільнот. Без сформованої власної національної ідентичності, розвиненої національної свідомості українське суспільство не буде достатньо внутрішньо інтегрованим і стійким, здатним відповідати на численні виклики глобалізованого світу, не зможе здійснити повномасштабну економічну, соціальну і політичну модернізацію. У зв'язку з цим, системне вивчення особливостей формування національної свідомості підростаючого покоління як феномену, що виконує найважливішу адаптивно-захисну функцію в розвитку нації і держави в сучасну епоху глобалізації, набуває особливої значущості в теорії і практиці шкільної освіти.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок, проблема використання народної іграшки у вихованні національної свідомості дітей молодшого шкільного віку і сьогодні залишається мало дослідженою. Відтак, соціальне значення поставленої проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: **«Виховання національної свідомості учнів початкової школи засобами народної іграшки».**

**Об'єкт дослідження** – процес виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови форми та принципи виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами народної іграшки.

**Мета дослідження** полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов та методів виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами народної іграшки.

Відповідно до мети дослідження було визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати науково-педагогічну та методичну літературу з проблеми дослідження;
- з'ясувати реальний стан виховання національної свідомості дітей

молодшого шкільного віку;

– визначити і теоретично обґрунтувати педагогічні умови та методи виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами народної іграшки, а також провести їх експериментальну апробацію;

– розробити методичні рекомендації для вчителів закладів загальної середньої освіти щодо ефективного використання народної іграшки у процесі виховання національної свідомості учнів початкової школи.

**Методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми, систематизація теоретичних і дослідницьких даних; *емпіричні* – психолого-педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, аналіз продуктів творчої діяльності школярів, констатувальний та формувальний етапи педагогічного експерименту.

**Гіпотеза:** виховання національної свідомості молодших школярів засобами народної іграшки буде ефективним за умови: розробки і впровадження системи педагогічного керівництва виховним процесом школярів та забезпечення поетапності у вивченні та емоційно-образному сприйнятті феномену народної іграшки.

**Практичне значення** полягає у розробці та впровадженні в освітньо-виховний процес початкової школи діагностичної та експериментальної методик виховання національної свідомості молодших школярів засобами народної іграшки.

**Експериментальна база дослідження:** дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Мацьковецької ЗОШ I-III ступенів Шаровечківської сільської ради, Хмельницької області. До експерименту було залучено 74 учня 1-4 класів, а також вчителі та батьки учнів.

**Апробація результатів** роботи здійснювалася протягом усього періоду виконання дослідження. Основні положення дипломної роботи висвітлювалися на Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах:

– IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання», із доповіддю «Формування національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами українського народного музично-поетичного мистецтва» (18-19 березня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський);

– Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції: «Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи», із доповіддю «Виховання національної свідомості молодших школярів на заняттях фольклорного гуртка» (24 квітня 2020 року, м. Умань);

– Всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи», із доповіддю «Педагогічні умови виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами народної іграшки» (24-25 жовтня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський);

– VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти», із доповіддю «Використання української народної іграшки як засобу виховання національної свідомості молодших школярів на уроках «Мистецтва»» (16 - 17 квітня 2020 року м. Кам'янець-Подільський).

За результатами дипломного дослідження опубліковано статтю: «Формування національної свідомості дітей молодшого шкільного віку засобами українського народного мистецтва» у збірнику наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Випуск 16, 2020 рік).

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загального висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок.



## ВИСНОВКИ

На основі аналізу науково-методичної літератури розкрито теоретичні основи проблеми виховання національної свідомості молодших школярів, уточнено сутність поняття «*національна свідомість*» – усвідомлення кожним індивідом багатогранних аспектів національної ідентичності.

Процес формування національної свідомості є важливим аспектом особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку, виступає сполучною ланкою між світоглядом особистості і «Я-концепцією» індивіда і сприяє більш ефективній соціалізації в навколишньому соціокультурному просторі.

Національна відомість розуміється як усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної етнокультурної спільності. Аналіз літератури дозволив виявити, що національна свідомість розвивається від усвідомлення себе членом сім'ї, класного колективу, представником певної національності, жителем населеного пункту, держави до усвідомлення себе членом світового.

Ознаками сформованості національної свідомості є – позитивне ставлення до традицій і звичаїв своєю народу, прагнення пізнати їх і історію свого етносу, відчуття себе представником нації.

Початковим етапом інтенсивного формування національної свідомості є молодший шкільний вік. Особливостями формування національної свідомості в молодшому шкільному віці є зв'язок соціальної свідомості та індивідуальної самосвідомості, посилення активності, соціальної діяльності у школі, висока сприйнятливність до традицій народу, духовних цінностей предків тощо.

Формування національної свідомості забезпечує повноцінну соціальну адаптацію молодших школярів, тобто духовну сумісність дитини з соціокультурним середовищем, вміння реалізувати свій творчий хист і самоствердитися в суспільно-значущій діяльності.

Провідними умовами, що забезпечують ефективність виховання національної свідомості виступають: виховуючий характер навчання, єдність

педагогічної позицій і вимог учасників процесу, поєднання поваги і вимогливості до особистості, повага до традицій сім'ї, поліетнічного суспільства, школи.

Реалізація умов виховання національної свідомості забезпечується принципами: пріоритету особистості дитини; гуманізму; опори на знання закономірності соціального розвитку дитини в онтогенезі; педагогічного співробітництва учнів і вчителів; комплексного використання форм організації дитячого колективу; спільної діяльності учнів і за рахунок цього, розвиток активного процесу самовиховання і самовдосконалення; забезпечення спілкування, що дозволяє максимально реалізовувати творчі та інші здібності молодших школярів; комплексного використання виховних можливостей освітніх і культурних установ.

Було визначено компоненти національної свідомості: *інтелектуальний, емоційно-оцінний та поведінково-діяльнісний*.

Критеріями сформованості основ національної свідомості було визначено: *пізнавально-інформаційний, художньо-ціннісний, національно-усвідомлений*. До кожного критерію було сформульовано відповідні показники.

У процесі дослідження, відповідно до визначених нами критеріїв, встановлено основні *рівні* виховання національної свідомості молодших школярів: високий, середній, низький.

Констатувальний експеримент засвідчив превалювання низького та середнього рівня сформованості національної свідомості молодших школярів.

Було розроблено та апробовано експериментальну методику. В ході формувального експерименту було виділено три етапи процесу виховання національної свідомості. ***Перший етап (підготовчий)*** передбачав: ознайомлення молодших школярів з віруваннями та звичаями українського народу, з творами українського традиційного мистецтва (зокрема з народною іграшкою), формування інтересу в дітей до заняття художньою творчістю, наслідування кращих традицій народних майстрів України.

**Другий етап (практично-діяльнісний).** Передбачав цілеспрямоване формування творчої активності молодших школярів, активізацію інтересу учнів до мистецтва створення українських народних іграшок, вивчення традиційних прийомів виготовлення українських народних іграшок з урахуванням їх етнічних особливостей.

**Третій етап (творчий)** був спрямований на створення умов для безпосереднього прояву творчої активності молодших школярів засобами різноманітних видів мистецької діяльності. Він передбачав реалізацію творчих проявів молодших школярів, стимулювання учнів до самостійності втілення художнього задуму.

Одним з вагомих засобів виховання національної свідомості молодших школярів є художні надбання народу, відображені в українських народних іграшках. Пройшовши довгий шлях української історії, вони є носіями символіки та духовності української нації, передаються з покоління в покоління, пропагуючи гуманізм, естетику, народну мудрість тощо.

Завдяки своїй яскравій образній формі, різноманітності видів, доступності народні іграшки легко сприймаються дітьми молодшого шкільного віку. У народних іграшках зберігається інформація з історії України, вони відображають традиції та звичаї українського народу, специфіку різних регіонів рідного краю.

У роботі було обгрунтовано значення української народної іграшки – особливого типу художньої творчості. Було визначено, що народна іграшка синтезує в собі кілька видів народного мистецтва, є носієм історичних, загальнокультурних, художньо-декоративних, національних рис та особливостей, що дозволяє використовувати її як потужний виховний засіб у процесі виховання національної свідомості дітей молодшого шкільного віку, оскільки молодший шкільний вік є особливим періодом, коли діти найбільш сприйнятливі до виховного впливу.

Дослідження підтвердило думку науковців щодо значущості народної іграшки як важливого та доступного виховного засобу. Українська народна

іграшка є національною за своєю суттю та відображає етнічну культуру народу, особливості його побуту та звичаїв, а відтак є активним засобом виховання національної свідомості. Важливою умовою реалізації виховних функцій іграшки є естетичність виразності форми. Через емоційне сприймання молодший школяр приходить до розуміння смислового значення народної іграшки.

В ході експериментального дослідження ми виокремили та теоретично обґрунтували педагогічні умови ефективного використання української народної іграшки у процесі виховання національної свідомості молодших школярів. Стан проблеми використання народної іграшки в освітньому процесі сучасного закладу загальної середньої освіти свідчить, що педагоги-практики розуміють важливість і необхідність ознайомлення дітей з українською народною іграшкою, але при цьому недостатньо використовують її з метою виховання національної свідомості дітей та не мають чіткого уявлення щодо шляхів її застосування.

Після впровадження експериментальної методики та її апробації у ході формувального експерименту було проведено підсумковий зріз рівнів сформованості національної свідомості учнів початкової школи. Після підведення підсумків було засвідчено значну тенденцію росту процентних показників високого рівня та зменшення низького рівня сформованості національної свідомості в учнів 1-4 класів.

Результати експериментального дослідження виховання національної свідомості учнів молодшого шкільного віку засобами народної іграшки засвідчили досягнення визначеної мети, розв'язання поставлених завдань та підтвердження робочої гіпотези. Це дає підстави щодо окреслення перспективного вивчення даного питання.

Робота не вичерпує всі аспекти визначеної проблематики. Подальше її дослідження може бути проведене в ракурсі розгляду проблеми застосування виховних можливостей традиційного народного мистецтва в продовж всього періоду навчання учнів у закладах загальної середньої освіти.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. Національне виховання в контексті глобалізації. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер.: Українознавство. Вип. 11. Київ, 2007. С. 53–56.
2. Антипець О.О. Особливості виховання національно свідомої особистості на етапі етнізації. Вісник Чернігівського національного педаг. ун-ту. Вип. 93. Чернігів, 2011. С. 10-15.
3. Архімович Л. Б. Каришева Т., Шеффер Т., Шреєр-Ткаченко О. Нариси з історії української музики. У 2-х ч. Київ: Мистецтво, 1964. Ч.І. 309 с.; Ч.ІІ. 312 с.
4. Бабій Н. Особливості етнопсихологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2011. Вип. 2. С. 253-257.
5. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. 2012. № 7. С. 4–19.
6. Барканова О.В. Динамика національного самосознання личности в период ранней юности. Красноярск, 2006. 194 с.
7. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості. Київ, 2002. 208 с.
8. Бичко О.В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України. Київ, 2004. 20 с.
9. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання [Текст]: монографія. Київ: Світоч, 2006. 304 с.
10. Бойко А. Педагогічний потенціал національно-культурних традицій //Рідна школа. 1999. №10. С.12-15.
11. Болонський процес: Нормативно-правові документи / Укл. З.І.Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. Київ, 2004. 102 с.
12. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ:

Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.

13. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2000. 63 с.

14. Будзак А. Ф Різьба по дереву в західних областях України. Київ. Видавництво АН УРСР, 1960. 106 с.

15. Бучинський С. Л. Основи грамоти з образо-творчого мистецтва. Київ: Мистецтво, 1981. 178 с.

16. Вальницькая С. Яворовська народна іграшка // Образотворче мистецтво. 1993. № 5. С. 26-28.

17. Васютинський В. Сім страхів сучасної України. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n37texts/vasutynsk.htm>.

18. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ, 2003. 335 с.

19. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.

20. Виховна роль іграшки, її історія. Українська народна іграшка URL: <https://ua.textreferat.com/referat-12166-1.html>.

21. Від ремесла до творчості: Збірник / Упоряд. Ю.Г. Легенький. Київ: Час, 1990. 152 с.

22. Вікова психологія / За ред. Г.С. Костюка. К.: Рад. школа, 1976. 270с.

23. Вовк Л.В. Студія з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.

24. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 589с.

25. Газіна І.О. Актуальність та особливості формування елементів національної самосвідомості у дітей дошкільного віку // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Вип. Х. Кам'янець-Подільський: ПП. Мошак М.І., 2007. С. 100 – 106.

26. Газіна І.О. Роль народної педагогіки у процесі формування першооснов української національної самосвідомості в дітей дошкільного віку // Наукові

праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів і аспірантів (17-18 жовт. 2006 р.). Вип.5. Т. 1. Кам'янець-Подільський, 2006. С. 149-150.

27. Газіна І.О. Формування в дошкільників першооснов національної самосвідомості (психолого-педагогічні особливості) // Зб. наук. праць Бердянського держ. педаг. ун-ту. №1. Бердянськ: БДПУ, 2005. С.56

28. Герус Л. М. Українська народна іграшка. Львів : Афіша, 2004. 264 с.

29. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал. 2016. № 1–2. С. 26–30.

30. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

31. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник /За ред. Запаска Я.П. Львів: Афіша, 2000. Т.1, 2.

32. Демидчук Л.Б. Українська народна іграшка: минуле й сьогодення виробівнародних промислів. URL:[https://www.irbis.nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbu/cgiiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S2](https://www.irbis.nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S2)

33. Дем'яненко Н. Народні ляльки в іграшковій культурі Середньої Наддніпряни. URL:<https://www.history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/82.pdf>.

34. Дідич Г. С. До проблеми формування національної самосвідомості особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва // Наукові записки. Випуск 152. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. С. 106–110.

35. Дідич Г. С. Педагогічні засади формування національної самосвідомості особистості засобами музичного мистецтва // Наукові записки. Випуск 163 (2018). Серія: Педагогічні науки. Кропивницький. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 92–98.

36. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / Наук. керівник К. Л. Крутій, 2016. 160 с. (рекомендовано, Лист МОН України від 20.05.2015 р.

№ 1/9-249).

37. Домінанти духовного світу українців: навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2010. 300 с.
38. Доронюк В.Д. Українська музична етнопедagogіка: монографія. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 537 с.
39. Дошкільна освіта: словник-довідник /упор. К.Л. Крутій, О.О.Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2014. 324 с.
40. Дубовик О. Культурологічне забезпечення університетської освіти у США // Україна у світовому контексті: Художня освіта : зб. наук. пр./ ред. кол. С. О. Черепанова, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало. Львів, 2000. Вип. 2. С. 42–50.
41. Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. С.А. Макаруча. Львів: Світ, 1991. 520с.
42. Євдокимова Н.О. Участь у скаутському русі як психологічна умова розвитку національної самосвідомості підлітків. Київ, 2005. 202 с.
43. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. К. : ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2003. 195 с.
44. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL:<https://osvita.ua/legislation/law2232/>
45. Закон України про народні промисли //Народна творчість та етнографія. 2001. №5-6. С.2-19.
46. Запаска Я. П. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник: в 2 т. Львів : Афіша, 2000. Т. 2. 256 с.
47. Карлова В. В. Національна самосвідомість як духовна основа державотворчих процесів в Україні: управлінський аспект: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр./НАДУ при Президентові України. Київ, 2013. 39 с.
48. Калуська Л. В. Дивокрай. Вибрані дидактико-методичні матеріали у 2-х книгах для працівників дошкільного закладу. Книга 1. / Л. В. Калуська Тернопіль: Мандрівець, 2008. 320 с.



49. Ковальова Г.П. Культурологічні засади національного виховання в контексті глобалізації // Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри). Культура України. Випуск 32, 2011. С. 68-75.
50. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. АГОРА. Вип. 3: Україна – регіональний вимір. Київ, 2006. С. 69–91.
51. Колодій А. Виховання громадянських цінностей у постреволюційній Україні. 10 років школи громадянства: зб. матеріалів до 10-ліття Пед. т-ва ім. Григорія Ващенко. Львів, 2005. С. 40–54.
52. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді]. URL:[https://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/47154/](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/) .Назва з екрану.
53. Крутій К.Л. Дошкільна лінгводидактика: словник-довідник : понад 600 термінів, понять та назв / упор. А.М. Богуш, К.Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2014. 200 с.
54. Крутій К.Л., Федорович Л.О. Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану психофізичного розвитку дітей раннього віку/ упор. Крутій К.Л., Федорович Л.О. Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2015. 204 с.
55. Краснокутський О. В. Політична свідомість як утворююча складова процесу формування ідеології державотворення. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. № 52. С. 227–240.
56. Лавриненко С. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до національного виховання засобами мистецтва: автореєф. Дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. пед.. наук: спеціальність 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Кіровоград, 2005. 21с.
57. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. С. 43, 50–52.
58. Ляшенко І.Ф. Національні традиції в музиці як історичний процес. Київ: Муз. Україна, 1973. 326 с.
59. Малишев Ю. Солоспіви. Київ: Муз.Україна, 1968. 219 с.
60. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти // Мистецтво та освіта.

2004. № 1. С. 2–5.

61. Мікула Н. А. Культурні ресурси як джерело унікальних конкурентних переваг регіону // Зб. наук. праць ПВНЗ «Буковинськ-кий університет». 2010. № 6. С. 111-119. (Серія «Економічні науки»).

62. Москалець В.П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: Автореф. дис. ...докт. психол. наук. Київ, 1996. 49 с.

63. Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. Київ, 1999. 264 с.

64. Найден О. С. Українська народна іграшка: смислові та обрядові основи. Київ: Видавничий Дім «Стилос», 2007. 240 с.

65. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Управління освітою, 2013. №4. С. 24.

66. Общая психология [Богословский В. В., Ковалев А.Г. и др.]; под ред. В. В. Богословского. Москва: Просвещение, 1973. 453 с.

67. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Довіра, 1992. 141 с.

68. Ондар Л.М. Взаимосвязь структурных компонентов национального самосознания личности. Красноярск, 2006. 200 с.

69. Патріотичне виховання в сучасних навчальних закладах / упоряд. Жанна Сташко. Київ : Шк. Світ, 2015. 117 с.

70. Просалова В. А. Українська діаспора: літера-турні постаті, твори, біобібліографічні відомості. Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. 516 с.

71. Рижак Л. Філософсько-світоглядні засади освіти України в умовах євроінтеграції URL:<https://www.kafilos@franko.lviv.ua>

72. Сміт Е.Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.

73. Соколова В.Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури. Київ, 2005. 196 с.

74. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ: Радянська школа, 1990. 364 с.
75. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. Київ: Рад. шк., 1973. Т 3. 464 с.
76. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ: Рад.шк., 1978. 263 с. Українське народознавство / За заг. ред. Павлюка. Львів: Фенікс, 1994. 384 с.
77. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа. 1976, Т.3. 279 с.
78. Філіпчук Г. Глобалізація і етнокультурні цінності української освіти. URL:<https://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=619>
79. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
80. Шапаренко Х. А. Особливості формування професійної компетентності майбутніх педагогів [Текст] // Наукові записки кафедри педагогіки Харк. нац. ун-ту ім. В. К. Каразіна: зб. наук. пр. 2006. Вип.ХVI. С. 251—260.
81. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості. Київ, 2005. 213 с.
82. Шугай М.А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів. Острог, 2002. 245 с.
83. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. Київ: ІСДО, 1994. 112 с.
84. Якубенко В. Від народознавства – до свідомого патріотизму / Дошкільне виховання, 2002. № 2. С. 14-16.
85. Ярошенко Т. О. Укр. Фулюрайтівське коло. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 309–327.